

О. В. Буткевич,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових
та господарсько-правових дисциплін
Кримського юридичного інституту
Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

УДК 346.21

ПРАВОВИЙ СТАТУС ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

У статті на підставі аналізу юридичної літератури та чинного законодавства України досліджується поняття торговельного підприємства та особливості його правового статусу як самостійного суб'єкта господарювання.

Ключові слова: суб'єкт господарювання, підприємство, торговельне підприємство, торговельна діяльність.

За останні роки торгівля, як одна з найважливіших галузей економіки України, зазнала істотних змін: упроваджуються сучасні торговельні технології, створюються роздрібні торговельні підприємства, які за рівнем культури обслуговування покупців відповідають вимогам європейських стандартів, а також вітчизняні торговельні мережі, що здійснюють торгівлю під однією торговельною маркою, дотримуються єдиної стратегії діяльності, мають єдиний центр управління, координації та контролю, власний розподільний склад [1].

Товарний обіг забезпечується використанням різних методів і засобів, основним з яких є господарсько-правове регулювання. Однак сучасний стан господарського законодавства в сфері товарного обігу характеризується недостатньою розробленістю, а в ряді випадків і суперечливістю.

У науці досі не склалося єдиної концепції правового регулювання торговельних відносин, внаслідок чого воно носить фрагментарний, безсистемний і непослідовний характер. Істотні розбіжності існують навіть у

трактуванні ключових понять «товар», «торгівля», «торговельна діяльність», що веде до формування принципово різних підходів до розуміння сутності та змісту торгового права, визначення його предмета, системи і місця в системі права.

Удосконалення торгового законодавства неможливе без визначення основних правових категорій торгового права. Важливу роль в цьому має визначення поняття основних суб'єктів торговельної діяльності – торговельних підприємств та особливостей їх статусу.

Питання визначення поняття «торговельного підприємства» є вкрай актуальним з огляду на те, що такі суб'єкти є основними суб'єктами торговельної діяльності та згадуються у ряді нормативно-правових актів без наведення їх визначення, а в юридичній літературі немає єдиної точки зору щодо визначення сутності цього терміна, як і поняття підприємства взагалі [2, с. 57–61; 3, с. 54–56]. Крім того, на важливість дослідження цього питання також вказує той факт, що підприємства вперше виникли саме в галузі торгового

обігу й отримали великий розвиток задовго до того, як в галузі виробництва з'явилися аналогічні підприємства [4, с. 97].

Враховуючи те, що історія виникнення торгового права нараховує багато століть, правила торгівлі та здійснення торговельної діяльності зустрічаються в багатьох правових пам'ятках давнини, дослідження та аналіз основних ознак та визначення поняття торговельного підприємства буде неповним без проведення дослідження щодо становлення розуміння торговельного підприємства з початку виникнення торгового права та визначення їх впливу на формування визначення торговельного підприємства в сучасний період.

Історично склалося так, що першочергово торговельну діяльність здійснювали купці. Тому в наукових роботах А. І. Камінки [4], В. А. Удінцева [5], О. Ф. Федорова [6], П. П. Цитовича [7], Г. Ф. Шершеневича [8] та інших велика увага приділялася дослідженню правового статусу купця, хоча разом з цим також розглядалися особливості створення і функціонування різних видів товариств та інших учасників торговельних відносин.

У той самий час, як зазначають науковці у своїх дослідженнях, поряд із торговцями (фізичними особами) торговельну діяльність здійснюють торговельні підприємства. Причому немає єдиної позиції щодо розуміння (визначення) сутності торговельного підприємства.

Так, ряд науковців під торговельним підприємством розуміють сукупність різних засобів. Наприклад, Г. Ф. Шершеневич торговельне підприємство розуміє як організоване на приватних засадах поєднання особистих і майнових засобів, спрямоване на отримання прибутку шляхом планомірної господарської діяльності [8, с. 70–75]; М. І. Нерсєсов називає торговельне підприємство «реальним субстратом» торгового промислу і визначає його як сукупність всіх для відомої комерційної або промислової цілі призначених виробничих засобів [9, с. 54–58];

М. Є. Чижов говорить про те, що прояв діяльності певної особи утворює торговельне підприємство, яке передбачає суму відомих осіб, що беруть участь у торгівлі, і матеріальні засоби, спрямоване на досягнення певної економічної цілі [10, с. 2–3].

Деякі вчені розглядають торговельне підприємство через промисел або торговельну діяльність купця чи торговельний обіг. Так, А. І. Гуляєв розглядає підприємство як зовнішній пристрій професійної діяльності купця [11, с. 35–36]. А. І. Камінка під торговельним підприємством розуміє всю сукупність стосунків, що створюють промисел особи, сукупність всього того, що стосується ведення даного торговельного промислу [4, с. 97]. А. П. Башилов вказує, що часто торговельне підприємство вживається як синонім торгового обігу. При цьому слід розглядати торговельне підприємство в широкому розумінні як низку торговельних обігів, об'єднаних в одне ціле, що складають торговельний промисел, а в ще більш широкому розумінні торговельне підприємство – це сукупність усіх торгових промислів даної особи, якщо вона займається одночасно кількома торговельними промислами [12, с. 13]. А. Х. Гольмстен вважає, що торговельним підприємством називається певна галузь торговельної діяльності, відокремлена з об'єктивної сторони відомим родом угод і товарів, а з суб'єктивної – як професія певної особи [13, с. 38].

О. Ф. Федоров говорить про те, що торговельне підприємство з пов'язаними з ним матеріальними інтересами має певну самостійну індивідуальність, оскільки, з одного боку, є об'єктом юридичних відносин і може бути продане, подароване, віддане в оренду, заставу тощо, а з іншого боку, враховуючи юридичні та економічні відносин, що виникають при здійсненні торговельної діяльності – грає роль у деякому роді суб'єкта таких відносин [6, с. 168].

У той самий час поряд із вказаними поглядами існують й інші, які визначають торговельне підприємство як суб'єкт торговель-

них відносин і визнають за ними характер юридичної особи¹.

Більшість вчених погоджуються з тим, що торговельне підприємство має економічну самостійність та індивідуальність, які проявляються у притаманних йому ознаках:

1) торговельне підприємство прикріплюється до відомого місця, в якому знаходиться торговий заклад. Заклад має своє ім'я і відображається в торгових книгах і торговій кореспонденції [10, с. 2]. Торгові книги ведуться не від особи господаря, а від імені самого підприємства як самостійного господарського суб'єкта [6, с. 168]. Торговий заклад, як місце діяльності торговельного підприємства, облаштоване всіма засобами, пристосованими до відповідної мети, не повинно бути сплутане з торговим приміщенням, у якому лише складаються заготовлені або виготовлені товари [8, с. 70–75];

2) фірма, тобто торгове ім'я підприємства, під яким останнє фігурує в торговому обігу [9, с. 54]. Таке найменування підприємства позначається вивіскою [11, с. 35] (хоча деякі вчені вивіску визначають як окрему ознаку: вивіска, тобто зовнішній знак, з якого можна судити про торговельні дії, які відбуваються у певному торговому закладі [9, с. 55]);

3) товарний знак, під ім'ям якого розуміється певний знак, що виставляється купцем на товарі, упаковці [11, с. 36].

Г. Ф. Шершеневич називає ці ознаки матеріальним складом підприємства, який утворюється з тих цінностей, які спочатку вкладені в справу, і тих, які були результатом діяльності самого підприємства. Сюди належить, насамперед, торговий заклад, товари у вигляді чи сирого матеріалу, чи напівфабрикатів, гроші підприємства, виключні права, які охороняють промислові інтереси даного підприємства (такі права на фірму, на товарний знак, на винаходи, промислові

та фабричні малюнки і моделі, дипломи на медалі, отримані на виставках) [8, с. 70–75];

4) торговельне підприємство має свою спеціальну мету, що полягає у здійсненні торгівлі в тому або іншому вигляді – з надією отримати з цього прибуток. Останньою ознакою торговельне підприємство відрізняється від звичайного господарства, яке має завданням лише задоволення потреб господаря та інших членів господарства [6, с. 169; 8, с. 75];

5) торговельне підприємство може мати власне майно, відокремлене від майна господаря [6, с. 174];

6) у деяких випадках з метою безперервного ходу підприємства, існування останнього визнається незалежним від фізичного існування його господаря [6, с. 174].

Організоване таким чином торговельне підприємство, як стверджує Г. Ф. Шершеневич, є самостійним членом економічного обороту, самостійним міновим господарством [8, с. 75].

Як видно, вчені зосереджувалися на визначенні ознак підприємства взагалі як самостійного суб'єкта господарювання, який може здійснювати різні види господарської діяльності, де більшість ознак притаманні не лише торговельним підприємствам, а й усім іншим підприємствам як самостійним суб'єктам господарювання.

У сучасних ринкових відносинах в Україні поняття «підприємство» є узагальнюючим, або збірним. З одного боку, воно визначає підприємства як суб'єкти господарського права стосовно всіх форм і видів власності в Україні (організаційні форми і види підприємств), з іншого – взагалі визначає промислові (фабрики, заводи, шахти), будівельні, транспортні, сільськогосподарські, торговельні та інші підприємства, і тому є загальногалузевим поняттям [14, с. 55].

¹ Г. Ф. Шершеневич робить посилання на наступних авторів, вказуючи, що вони визнають торгове підприємство юридичною особою: Endemann, *Das deutsche Handelsrecht*, 1887, § 15; Mommsen (*Archiv für Theorie und Praxis des Handelsrechts*, 1875, т. XXII, стр. 201); Volderndorf в *Handbuch des Handels-, See- und Wechselrechts*, т. I, стр. 181; Marghieri, *Il diritto commerciale*, т. I, 1882, § 26; Magnin («*Annales de droit commercial*», 1899, стр. 469); Valery («*Annales de droit commercial*», 1902, т. XVI, стр. 219). Також Г. Ф. Шершеневич вказує, що «у нас юридическую личность торгового предприятия готов признать Цитович» (див.: [7]).

Уніфіковане визначення правового становища підприємств усіх форм власності і галузей народного господарства дає ч. 1 ст. 62 ГК України [15], згідно з якою підприємство – це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому ГК та іншими законами.

ГК України в ст. 63, визначаючи види та форми підприємств, такий вид як торговельне підприємство не називає. З аналізу ст. 62 ГК України залежно від основного виду діяльності, для здійснення якої створюється підприємство, можна виділити виробничі, науково-дослідні, торговельні та інші підприємства. А отже, торговельне підприємство створюється для здійснення торговельної діяльності, спрямованої на досягнення економічних, соціальних та інших результатів з метою одержання прибутку або без такої мети.

Згідно з ч. 1 ст. 263 ГК України господарсько-торговельною є діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг.

Проаналізувавши чинне законодавство України, можна зазначити, що торговельне підприємство здійснює торговельну діяльність після його державної реєстрації, а у випадках, передбачених законодавчими актами, за наявності відповідних дозвільних документів (ліцензії, торговельного патенту тощо).

Залежно від виду торговельної діяльності та сфери її застосування (сфера роздрібно-оптової торгівлі, а також ресторанного господарства) торговельне підприємство може мати:

– торговельні об'єкти оптової торгівлі, складські приміщення або мережу складів – для провадження оптової торговельної діяльності;

– роздрібну, дрібнороздрібну торговельну мережу – для провадження роздрібно-торговельної діяльності;

– мережу закладів ресторанного господарства (ресторани, кафе, кафетерії тощо) – для здійснення ресторанного обслуговування [16].

Права та обов'язки торговельних підприємств визначаються рядом спеціальних нормативно-правових актів, які встановлюють: 1) певні вимоги та особливості щодо здійснення суб'єктами господарювання торговельної діяльності відповідно до отриманої ліцензії або патента для здійснення окремих видів торговельної діяльності, дотримання правил торгівлі, застосування реєстраторів розрахункових операцій, дотримання правил стандартизації та сертифікації; 2) правові та організаційні основи забезпечення якості та безпеки окремих продовольчих продуктів для життя та здоров'я населення і довкілля під час їх виробництва, транспортування, переробки, зберігання і реалізації, ввезення на митну територію та вивезення з митної території України; 3) правила роздрібно-торгівлі продовольчими та непродовольчими товарами; 4) порядок встановлення цін та торговельних надбавок на товари, що реалізуються, дотримання правил ціноутворення та ін.

Отже, правовий статус торговельного підприємства характеризується такими рисами:

– воно є самостійним суб'єктом господарювання, юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку із своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом;

– воно має всі ознаки, притаманні підприємствам як самостійним суб'єктам господарювання;

– особливістю торговельного підприємства є мета, задля якої воно створюється, та основний вид діяльності – господарсько-торговельна;

– має спеціальну господарську компетенцію (правосуб'єктність), яка визначається рядом спеціальних нормативно-правових актів України.

Проаналізувавши юридичну літературу та чинне законодавство України, можна зробити висновок, що торговельне підприємство – це підприємство, яке створюється з метою систематичного здійснення реалізації продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжної діяльності, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг та спрямованої на досягнення економічних, соціальних та інших результатів з метою одержання прибутку або без такої мети.

Дослідивши поняття сутності торговельного підприємства та його ознаки, а також особливості його правового статусу на підставі аналізу спеціальної літератури та законодав-

ства України, можна зробити висновок, що торговельне підприємство є самостійним суб'єктом господарювання, особливості правового статусу якого залежать від виду господарсько-торговельної діяльності. Враховуючи те, що в науці торгового права існують різні точки зору щодо визначення сутності торговельного підприємства, а законодавче визначення такого підприємства відсутнє (хоча такий суб'єкт згадується у ряді нормативно-правових актів), вважаємо доцільним прийняття спеціального Закону України «Про внутрішню торгівлю», в якому слід закріпити визначення торговельного підприємства та особливості його правового статусу. Подальші дослідження з проблематики обраної теми спрямовані на визначення змісту спеціальної господарської компетенції торговельного підприємства.

С п и с о к в и к о р и с т а н и х д ж е р е л

1. Про Концепцію розвитку внутрішньої торгівлі України : постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 1997 р. № 1449 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1449-97-%D0%BF?nreg=1449-97-%EF&find=1&text=%EF%B3%E4%EF%F0%E8%BA%EC%F1%F2%E2&x=3&y=7#w112>.
2. Грудницкая С. Экономико-правовая сущность и понятие предприятия на современном этапе / С. Грудницкая // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 11. – С. 57–61.
3. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права / В. С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.
4. Каминка А. И. Очерки торгового права / А. И. Каминка ; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2007.
5. Удинцев В. А. История обособления торгового права / В. А. Удинцев. – К. : Типография Императорского Университета св. Владимира, 1900. – 217 с.
6. Федоров А. Ф. Торговое право / А. Ф. Федоров. – О. : Славянская типография, 1911. – 896 с.
7. Цитович П. П. Труды по торговому и вексельному праву / П. П. Цитович. – М. : Статут, 2005. – Т. 1 : Учебник торгового права. К вопросу о слиянии торгового права с гражданским.
8. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права / Г. Ф. Шершеневич. – 4-е изд. – СПб. : Издание Братьев Башмаковых, 1908. – Т. 1 : Введение. Торговые деятели. – 515 с.
9. Нерсесов Н. И. Конспективный курс лекций по торговому и вексельному праву. Посмертное издание, исправленное и дополненное Гусаковым А. Г. / Н. И. Нерсесов. – М. : Тип. «Рассвет», 1896.
10. Законоведение. Вып. III. Записки по торговому праву / сост. Н. Е. Чижов. – О. : «Экономическая» типография, 1901.
11. Гуляев А. И. Торговля и торговые установления / А. И. Гуляев. – М. : Издание В. М. Саблина, 1912. – 291 с.
12. Русское торговое право. Практический курс по наброскам лекций А. П. Башилова. – С.-Петербург : Типография А. С. Суворина, 1887. – Вып. 1. Введение. Торговые правовые отношения. Их субъекты (до товариществ).
13. Гольмстен А. Х. Очерки по русскому торговому праву / А. Х. Гольмстен. – С.-Петербург : Типография Д. В. Чичипадзе, 1895. – Вып. 1.

14. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.

15. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144.

16. Про затвердження Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів : постанова Кабінету Міністрів України від 15 червня 2006 р. № 833 // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 122.

Буткевич О. В. Правовой статус торгового предприятия.

В статье на основании анализа юридической литературы и действующего законодательства Украины исследуется понятие торгового предприятия и особенности его правового статуса как самостоятельного субъекта хозяйствования.

Ключевые слова: субъект хозяйствования, предприятие, торговое предприятие, торговая деятельность.

Butkevych O. V. The legal status of the commercial enterprise.

In the article on the basis of analysis of the legal literature and the current legislation of Ukraine examines the concept of the commercial enterprise and peculiarities of the legal status of an independent economic entity.

Key words: subject of business, enterprise, commercial enterprise, trade activity.
